

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

ТОШКЕНТ ТЎҚИМАЧИЛИК ВА ЕНГИЛ САНОАТ ИНСТИТУТИ

«БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ ВА АУДИТ» КАФЕДРАСИ

«МОЛИЯВИЙ БОШҚАРУВ ҲИСОБИ» ФАНИДАН

РЕФЕРАТ

**Бажарди: Болтаев Р.
Текширди: Норматова Г.**

ТОШКЕНТ – 2015

МАВЗУ: КОРХОНА ХУСУСИЙ КАПИТАЛИ АУДИТИ

РЕЖА:

- 1. Устав капитални текширишнинг мақсад ва вазифалари.**
- 2. Таъсис ҳужжатларини текшириш.**
- 3. Дастлабки ҳужжатларни текшириш.**
- 4. Синтетик ва аналитик ҳисоб регистрларини текшириш.**
- 5. Қўшилган капитални текшириш.**
- 6. Заҳира капитални текшириш.**

Устав капиталини текширишнинг мақсад ва вазифалари.

Корхона устав капитали унинг устави ва таъсис шартномасига мувофиқ қоидага кўра, таъсисчиларнинг ҳиссалари ҳисобига барпо этилади. У корхонанинг хўжалик фаолиятдан олинadиган фойдаси ҳисобига, зарур бўлганда таъсисчиларнинг мақсадли бадаллари ҳисобига ҳам тўлдирилиши мумкин.

Корхона устав капиталига ҳисса сифатида бинолар, иншоотлар, қурилмалар ва бошқа моддий қийматликлар: ер, сув ва бошқа табиий ресурслардан фойдаланиш ҳуқуқлари, шунингдек, бошқа мулк ҳуқуқлар (шу жумладан, кашфиётлардан фойдаланиш учун, «НОУ ХАУ» ва бошқа номоддий активлар); қўшма корхона иштирокчи давлатларининг валюталаридаги эркин айирбошладиган валюталарда пул маблағлари қўшилишлари мумкин.

Устав капиталини аудиторлик текширувидан ўтказишдан мақсад, устав капиталининг ҳолати акс этириладиган молиявий ҳисобот кўрсаткичларининг ишончлилиги, ҳамда уни ҳисобга олиш услубиётининг меъёрий ҳужжатларга мувофиқлиги тўғрисида фикр шакллантиришдан иборат.

Текширувни корхона юридик мақомини ва уставида белгиланган фаолият турларини, таъсисчилар ва улар улушларининг таркиби ҳамда суммасини, устав капиталининг молиявий-хўжалик фаолиятини амалга ошириш учун етарлилигини аниқлашдан бошлаш мақсадга мувофиқ.

Таъсис ҳужжатлари, устав капиталини шакллантиришга доир дастлабки ҳужжатлар, ҳисоб регистрлари ва ҳисобот маълумотларини текшириш қуйидаги тартибда амалга оширилади:

- таъсис ҳужжатлари (устав, таъсис шартномаси) мавжудлиги, шакллари ва тўғри расмийлаштирилганлиги;
- таъсис ҳужжатлари мазмунининг амалдаги қонунчилик ва меъёрий ҳужжатлар талабларига мувофиқлиги;
- таъсисчилар улушларининг устав капиталига тўлиқ ва ўз вақтида қўшилиши;
- таъсисчилар мулк шаклида қўшадиган улушларининг тўғри баҳоланишини текшириш;
- уставда кўрсатилган фаолият турларининг қонунийлигини текшириш;
- устав капитали ҳажмининг таъсис ҳужжатлари ва Ўзбекистон Республикаси қонунчилигига мувофиқлиги;
- устав капиталининг тўлиқ ва тўғри шакллантирилганлиги;

- таъсисчиларнинг устав капиталига ўз улушларини қўшиш бўйича якуний ҳисоб-китоблар учун қонунда белгиланган муддатларга риоя қилиниши;

- устав капиталини шакллантиришга доир муомалаларнинг бухгалтерия ҳисоби счётларида тўғри акс эттирилганлигини текшириш;

- устав капиталига улушларнинг ҳақиқатан ҳам қўшилганлигини аниқлаш;

- устав капитали ҳажми ўзгаришининг асослилиги, устав ва таъсис шартномасининг қайта рўйхатдан ўтказилганлигини ҳамда бу ҳақда тегишли ҳисоб регистрлари ва ҳисоботда акс эттирилганлиги.

Ушбу вазифаларни бажариш учун қуйидаги маълумот манбалари таҳлил қилинади:

- корхонанинг ҳуқуқий мақомини, устав капиталини шакллантириш ва ҳисобга олиш масалаларини тартибга соладиган асосий қонун ҳужжатлари ва йўриқномалари;

- таъсис ҳужжатлари (нотариал идора томонидан тасдиқланган устав ва таъсис шартномаси);

- молиявий, статистик ва бошқа тегишли ҳисоботлар;

- устав капиталини шакллантириш бўйича муомалалар ҳисобга олинган дастлабки ҳужжатлар, аналитик ва синтетик ҳисоб регистрлари;

Меъёрий ҳужжатларга мувофиқлик масаласини текшириш учун устав капиталини шакллантириш ва ҳисобга олиш қоидаларини ўзида мужассамлаштирган **меъёрий ҳужжатлар тўплами** зарур. Бундай тўплам текшириладиган корхонанинг ўзига хос жиҳатларини ҳисобга олган ҳолда шакллантирилади.

Таъсис ҳужжатларини текшириш.

Аудитор таъсис ҳужжатларини текширишда қуйидагиларни аниқлайди:

- таъсис ҳужжатларида қандай фаолият турлари кўзда тутилган;
- ҳақиқатда амалга ошираётган фаолият турларининг таъсис ҳужжатларига мувофиқлиги;
- Ўзбекистон Республикасининг «Айрим фаолият турларини лицензиялаш тўғрисида»ги қонунига мувофиқ лицензияланиши лозим бўлган фаолият турлари ва лицензияларнинг мавжудлиги.

Лицензияланиши лозим бўлган фаолият турлари бўйича лицензиялар мавжудлиги ва уларнинг амал қилиш муддатлари текширилади. Чунки, корхона бундай фаолият турлари билан шуғулланиш ҳуқуқига лицензия олинган ёки унда кўрсатилган вақтдан бошлаб эга бўлади ва ушбу ҳуқуқ лицензия амал қилиш муддати ўтиши билан тўхтатилади. Тегишли

лицензияларга эга бўлмасдан амалга оширилган фаолият турлари ноқонуний ҳисобланади. Агар корхона битта таъсисчи томонидан ташкил этилган бўлса, бунда у мазкур таъсисчи томонидан тасдиқланган, тегишли ҳоқимият органидан рўйхатдан ўтган ва нотариал идора томонидан тасдиқланган устав асосида фаолият кўрсатади. Таъсис ҳужжатлари билан танишиш аудиторга мулк эгаси ким эканлигини ва кимнинг манфаати учун текширув ўтказилаётганлигини аниқлашга имкон беради.

Агар корхона бир неча таъсисчилар томонидан ташкил этилган бўлса, у ҳолда **таъсис шартномаси** тузилиши лозим, **устав** эса таъсисчилар томонидан тасдиқланган бўлиши лозим. Масалан, масъулияти чекланган жамиятлар (МЧЖ) барча таъсисчилар томонидан имзоланган **таъсис шартномаси** ва **устав** асосида ташкил этилади ва фаолият кўрсатади.

Аудитор тегишли таъсис ҳужжатларининг мавжудлигини ва уларни тасдиқлаш ҳамда давлат рўйхатидан ўтказиш қоидаларига риоя қилинишини аниқлайди. Корхона таъсисчилар томонидан уни ташкил этиш тўғрисидаги қарор қабул қилинган вақтдан бошлаб эмас, балки давлат рўйхатидан ўтган кундан бошлаб юридик шахс мақомига эга бўлган деб ҳисобланади. Шу боисдан, **давлат рўйхатидан ўтганлик тўғрисидаги гувоҳноманинг** мавжудлигини, агар таъсис ҳужжатларига ўзгартиришлар киритилган бўлса, қайта рўйхатдан ўтказилганлигини текшириш лозим.

Аудитор **таъсис шартномаси** билан танишишда, унда қандай шартлар келтирилганлигини аниқлайди. Жумладан:

- мулкларни улуш сифатида қўшиш (топшириш)
- фаолиятда иштирок этиш;
- фойда ва зарарларни таъсисчилар ўртасида тақсимлаш;
- корхона фаолиятини бошқариш ва унда таъсисчиларнинг иштироки;
- таъсисчиларнинг корхонадан чиқиши.

Масъулияти чекланган жамиятлар (МЧЖ) таъсис шартномасида юқорида санаб ўтилган маълумотлардан ташқари қуйидаги шартлар ҳам бўлиши лозим:

- устав капиталининг таркиби ва ҳажми тўғрисида;
- ҳар бир таъсисчи улушининг ҳажми ва уни ўзгартириш тартиби;
- таъсисчилар улушларининг таркиби, ҳажми ва топшириш муддатлари;
- улушларни қўшишга доир мажбуриятларни бузганлик учун жавобгарлик;
- таъсисчилар томонидан қўшиладиган улушларнинг жами суммаси.

Аудитор корхона устави билан танишиш чоғида унда қуйидагилар кўрсатилганлигини аниқлайди:

- корхонанинг ўзига хос хусусиятлари ва ташкилий-ҳуқуқий шаклини ифодаладиган номи;

- корхонанинг давлат рўйхатидан ўтказиладиган, жойлашган ўрни;
 - устав капиталининг кўлами ва унинг барча таъсисчилар ўртасида улушларга тақсимланиши;
 - корхонанинг мақсади ва фаолият турлари;
 - ижро органларини сайлаш ёки тайинлаш тартиби;
 - корхона бошқарув органининг таркиби ва ваколатлари ҳамда улар томонидан қарор қабул қилиш тартиби;
 - дивидендлар тақсимлаш тартиби;
 - амалдаги қонунчиликда кўзда тутилгани ҳамда таъсисчилар билан келишилган, лекин қонунчиликка зид келмайдиган бошқа зарур масалалар.
- Шунингдек, таъсис ҳужжатларини текширишда корхонанинг ташкилий-ҳуқуқий шаклини эътиборга олиш зарур. Масалан, акциядорлик жамиятининг таъсисчилари томонидан тасдиқланган уставида, устав капиталининг кўлами тўғрисидаги маълумотлар билан бирга жамият томонидан чиқариладиган акцияларнинг тоифалари, уларнинг номинал қиймати ва миқдори, акциядорларнинг ҳуқуқлари тўғрисидаги шартлар ҳар хил бўлиши лозим. Акциядорлик жамиятининг барча акциялари бир акциядор томонидан сотиб олинганда, акциядорлик жамиятини бир киши ташкил этган ҳисобланади ёки бир акциядордан иборат бўлади. Бу ҳолдаги маълумотлар акциядорлик жамияти уставида қайд қилинган, рўйхатга олинган ва ҳамма танишиши учун эълон қилинган бўлиши керак.

Иштирокчилар таркибини таҳлил қилишда, акциядорлик жамияти ва масъулияти чекланган жамият ягона иштирокчиси сифатида, битта шахсдан иборат ҳўжалик юритувчи субъект бўла олмаслигига эътибор бериши керак.

Акциядорлик жамиятлари ва масъулияти чекланган жамиятларда ҳам юридик шахслар, ҳам жисмоний шахслар таъсисчи сифатида иштирок этишлари мумкин.

Қўшма корхона устав капиталига ўзбекистонлик иштирокчи томонидан қўшиладиган ҳисса хорижий иштирокчилар билан келишувга кўра миллий валютада қандай баҳоланса, келишилган баҳолар бўйича чет эл валютасида ҳам жаҳон бозоридаги баҳони ҳисобга олган ҳолда шундай баҳоланади.

Хорижий иштирокчининг ҳиссаси ҳам шу тартибда қўшма корхонани ташкил этиш ҳақидаги шартнома имзоланган кундаги ёки унинг иштирокчилари келишган бошқа санага амалда бўлган Ўзбекистон Республикаси Марказий Банкнинг расмий валюта курси бўйича сўмга ҳисоблаб ўтказиш йўли билан баҳоланади.

Жаҳон бозори баҳоси бўлмаганда қўшилаётган мулклар қиймати иштирокчиларнинг келишувига мувофиқ аниқланади.

Таъсис ҳужжатларини текширишда амалдаги қонун ҳужжатларига мувофиқ ҳар бир ташкилий-ҳуқуқий шаклдаги хўжалик юритувчи субъект учун турли масъулиятлар белгиланишини инобатга олиш зарур.

Мисол:

Хўжалик юритувчи субъектлар учун қонунчиликда белгиланган масъулиятлар

Хўжалик юритувчи субъект ташкилий-ҳуқуқий шакли	Қонун ва унда белгиланган масъулиятлар
Қишлоқ хўжалик кооперативлари (ширкат хўжаликлари)	Ўз. Р. қонуни «Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) тўғрисида» Қ/х кооперативи (ш/х) фаолиятининг асосий тури қишлоқ хўжалик маҳсулоти етиштиришдир. Қ/х кооперативи (ш/х) қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштириш билан бир қаторда кооперативнинг ўз ҳудудида ҳам, шунингдек ундан ташқари ҳам қишлоқ хўжалик хом ашёсини қайта ишлаш, озиқ-овқат маҳсулотлари, халқ истеъмол моллари, ишлаб чиқариш-техника аҳамиятига эга бўлган маҳсулотлар ишлаб чиқариш, савдо-сотиқ, таъмирлаш ва қурилиш ишлари, юридик ва жисмоний шахсларга хизмат кўрсатиш, шунингдек қонунларда таъқиқланма-ган бошқа фаолият турлари билан шуғулланишга ҳақли. (32-модда)
Фермер хўжаликлари	Ўз. Р. қонуни «Фермер хўжалиги тўғрисида» Фермер хўжалигининг мол-мулкига эгалик қилиш ундан фойдаланиш ва уни тасарруф этиш хўжалик аъзолари томонидан ўзаро келишув асосида амалга оширилади. (20-модда)
Дехқон хўжаликлари	Ўз. Р. қонуни «Дехқон хўжалиги тўғрисида» Дехқон хўжалигининг мол-мулкига эгалик қилиш ундан фойдаланиш ва уни тасарруф этиш хўжалик аъзолари томонидан ўзаро келишув асосида амалга оширилади. (16-модда)
Маъсулият чекланган жамиятлар	Ўз. Р. қонуни «Хўжалик жамиятлари ва ширкатлар тўғрисида» МЧЖ таъсисчиларнинг мажбуриятлари бўйича жавобгар

(МЧЖ)	ҳисобланади. Таъсисчилар МЧЖ устав капиталидаги улушларига мутаносиб мажбуриятлари бўйича жавобгардир. (16-модда)
Акциядорлик жамиятлари	Ўзбекистон Республикаси Қонуни «Акциядорлик жамиятлари ва акциядорларнинг ҳимоя қилиш тўғрисида»

Корхона таъсисчиларининг сони ва уларнинг устав капиталидаги улушини текшириш чоғида аудитор таъсисчиларнинг энг кўп сони ва бир таъсисчининг устав капиталидаги энг кўп улуши, ҳамда устав капиталининг энг кам кўлами тегишли юридик шахс учун қўлланиладиган Қонун билан аниқланади. Масалан, «Акциядорлик жамиятлари ва акциядорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига мувофиқ очик турдаги акциядорлик жамиятлари (ОТАЖ) устав капиталининг энг кам миқдори жамият рўйхатдан ўтказилган пайтда қонун ҳужжатларида белгилаб қўйилган энг кам иш ҳақининг икки юз баравар суммасидан кам бўлмаслиги, ёпиқ турдаги акциядорлик жамиятлари (ЁТАЖ) устав капитали эса жамият рўйхатдан ўтказилган пайтда қонун ҳужжатларида белгилаб қўйилган энг кам иш ҳақининг юз баравар суммасидан кам бўлмаслиги керак. (20-модда)

Ушбу талабларга риоя қилиниши корхонанинг фаолият кўрсатиши, ҳамда кредиторларнинг манфаатларини ҳуқуқий ва иқтисодий ҳимоялаш шартларидан бири ҳисобланади. Корхона **соф активлари мақдорининг унинг утав капиталидан** ошиб кетиши (ёки тенг бўлиши) тўғрисидаги мажбурий талабларга риоя қилиниши шу мақсадлардагина текширилади.

Корхонанинг хусусий капиталини текшириш учун зарур маълумотлар молиявий ҳисоботнинг қуйидаги шаклларида акс эттирилади:

Бухгалтерия балансида (ОКУД бўйича 1-шакл):

Таъсисларнинг устав капиталига қўшадиган улушлари бўйича қарзлари – активдаги II-«Айланма активлар» бўлимининг «Таъсисчилар билан ҳисоблашишилар» моддаси (4610-счёт) (280-сатр);

Пассивдаги I»Ўз маблағлари манбалари» бўлимида устав капитали (320 сатр), қўшилган капитали (330 сатр), захира капитали (340 сатр), тақсимланмаган фойда (350 сатр);

Хусусий капитал тўғрисидаги ҳисобот (5-шакл) да

Хусусий капиталнинг таркиби бўйича : йил бошига қолдиғи (010 сатр 3, 4, 5, 6, 7, 8, -устунлар), йил давомидаги ўзгариши (020-070 сатрлар) ва йил охирига қолдиғи (080-сатр).

Дастлабки ҳужжатларни текшириш.

Таъсисчилар улушларининг устав капиталига қўшилганлигини тасдиқловчи ҳужжатларга далолатномалар, накладнойлар, банк кўчирмалари, тўлов-топширикномалари нусхалари, касса кирим ордерларининг квитанциялари ва бошқа дастлабки ҳужжатлар мисол бўла олади. Устав капиталига улуш сифатида қўшиладиган мулкларга эгалик қилиш ҳуқуқини тасдиқловчи ҳужжатларга кўчмас мулк, ер участкалари, транспорт воситалари, интеллектуал мулк ва шунга ўхшашларга эгалик қилиш ҳуқуқини тасдиқловчи гувоҳномалар киради.

Ташкилий ҳужжатлар:

- давлат рўйхатига олинганлиги тўғрисида гувоҳнома;
- буйруқлар ва фармойишлар;
- акциядорлар ва таъсисчилар билан ёзишмалар;
- акцияларга обуна бўлиш натижалари тўғрисидаги, савдо натижалари тўғрисидаги, таъсисчилар ёки акциядорлар мажлисининг баённомалари;
- солиқ инспекцияда ҳисобга олинганлиги тўғрисида маълумотнома, давлат статистика органлари, тегишли суғурта ташкилотлари ва бошқа бюджетдан ташқари ташкилотларда рўйхатга олинганлиги тўғрисида гувоҳнома;
- амалдаги қонунчиликка мувофиқ лицензияланиши лозим бўлган фаолият турлари учун берилган лицензиялар;
- юритилаётган ҳисоб шаклидан қатъий назар очик турдаги акциядорлик жамиятлари акциядорлар реестрини ҳам текширувга тақдим қилади.

Устав капиталига таъсисчилар томонидан улушларни қўшиш муддатларига риоя қилинишини ва тўлиқлигини текширишда қуйидагиларга эътибор берилиши лозим:

- устав капиталининг тўлиқ шаклланганлиги;
- таъсисчилар ҳақиқатда қўшган улушларининг таъсис ҳужжатларида белгиланган шартларга мослиги;
- таъсисчилар томонидан устав капиталига улушларни қўшишда қонунчилик ва таъсис ҳужжатларида белгиланган муддатларга риоя қилиниши.

Устав капиталининг шаклланишини текшириш чоғида текширилаётган корхонанинг ташкилий-ҳуқуқий шаклини ҳам эътиборга олиш зарур. . Чунончи, **акциядорлик жамиятлари**да устав капитали акциядорлар томонидан сотиб олинadиган, жамият акцияларининг номинал қийматидан, маъсулияти чекланган жамиятларда эса унинг иштирокчилари томонидан қўшиладиган улушлар қийматидан ташкил топади. **Қишoқ хўжалик кооперативлари (ширкат хўжаликлари)**да пай жамғармаси – ширкат

хўжалиги аъзоларининг пай бадалларидан, **фермер ва деҳқон хўжаликлари**да эса ўзига қарашли уй-жойлар, хўжалик иморатлари, қишлоқ хўжалик экинзорлари ва дарахтзорлари, дов-дарахтлар, маҳсулдор чорва моллари, паррандалар, қишлоқ хўжалик техникаси, асбоб-ускуна ва ашё-анжомлари, транспорт воситалари, пул маблағлари, интеллектуал мулк объектлари, шунингдек бошқа мол-мулклардан ташкил топади.

Давлат корхоналарида эса давлат мулки ҳисобланган устав фонди шакллантирилади.

Аудитор текширув чоғида барча таъсисчилар қонунчиликка мувофиқ ўз улушларини устав капиталига ўз вақтида ва тўғри ҳамда тўлиқ қўшганликларини аниқлаши керак.

Масалан, масъулияти чекланган жамият (МЧЖ) устав капиталига жамиятни рўйхатга олиш пайтида ҳар бир иштирокчи камида 30 % улушини қўшган бўлиши керак.

Корхона устав капиталига таъсисчилар томонидан улушлар қўшилмаган ёки тўлиқ қўшилмаган ҳолатларнинг аниқланиши, тегишли бошқарув органлари учун корхона таъсис этилмаган ва тугатилиши керак деб топилишига асос бўлади.

Таъкидлаш жоизки, таъсисчилар томонидан устав капиталига улуш сифатида қўшиладиган маблағлар Ўзбекистон Республикасида амалдаги қонунчиликка мувофиқ ҚҚС га тортилмайди. Шунингдек, корхоналарни тугатиш ёки қайта ташкил этиш чоғида пай (улуш) кўринишида натура ёки пул шаклида олинган маблағлар ҳам, уларнинг устав фондидан ҳамда юридик шахслар пай (улуши)дан ошиб кетмаган миқдорда, ҚҚС га тортилмайди.

Устав капиталига улушлар пул, қимматли қоғозлар, бошқа буюмлар ёки мулк хуқуқлар ҳамда пулда баҳоланадиган бошқа хуқуқлар шаклида қўшилиши мумкин. Шу боисдан аудитор таъсисчилар улушларини пулда баҳоланишнинг тўғрилигини текшириши муҳимдир. Хўжалик жамияти таъсисчисининг улушини пулда баҳолаш жамият таъсисчилар ўртасидаги келишувга мувофиқ амалга оширилади. Қонунда кўзда тутилган айрим ҳолларда эса мустақил эксперт томонидан баҳоланиши керак.

Синтетик ва аналитик ҳисоб регистрларини текшириш.

Бухгалтерия ҳисобининг журнал-ордер шакли қўлланиладиган корхоналарда амалдаги қоидаларга мувофиқ 8310-8330 счётлар бўйича №13-журнал-ордер ва аналитик ҳисоб ведомостлари қўлланилади. Бухгалтерия ҳисоби компьютерлаштирилган корхоналарда 8300-устав капиталини

ҳисобга оладиган счётлар (8310-8330), 4610-«Устав капиталига улушлар бўйича таъсисларнинг қарзлари» ва 6620- Чиқиб кетаётган таъсисларнинг улушлари бўйича қарзлар» счётлари бўйича синтетик ва аналитик ҳисоб юритиладиган компьютер дастурлари қўлланилади.

Шунингдек, Бош дафтар ёки оборот-сальдо ведомостлари ҳам текширилади.

Қоидага кўра, таъсисчилар томонидан устав капиталига қўшиладиган ҳиссалар ҳисобда ва балансда уларнинг ҳақиқатда кирим қилиниш меъёрига қараб акс эттирилади: асосий воситалар, номоддий активлар, товар-моддий қийматликлар учун қабул қилиш-топшириш далолатномасининг тузилган санаси, пул маблағлари учун маблағларининг корхона счётига келиб тушгани (банк кўчирмаси ва унга илова қилинган тегишли ҳужжат). Бунда ушбу ҳиссаларнинг аналитик ҳисоби ҳар бир иштирокчи бўйича юритилади.

Ҳиссаларнинг белгиланган миқдори кирим қилинганидан сўнг устав капиталининг ташкил этилиши ҳисобда акс эттирилади.

Устав капиталининг миқдори таъсис ҳужжатларида белгиланганидан ошиб кетмаслигини таъкидлаб ўтиш зарур.

Корхона таъсисчилари улушларининг йиғиндиси (улушлар, акциялар, пай бадаллари) таъсис ҳужжатларида қайд қилинган устав капиталининг миқдори ва суммалари тегишли дастлабки ҳужжатларга (далолатномалар, банк кўчирмалари, банк кассасига нақд пул топширилганлиги тўғрисида квитанция ва ҳ. к) асосан счётлар алоқаси тузилиб, дастлабки бухгалтерия балансида акс эттирилади.

Устав капитали суммаси таъсис ҳужжатлари, ҳисоб регистрлари ва ҳисоботдаги маълумотларга тенг бўлиши лозим.

№21 –БҲМС га мувофиқ устав капиталини ҳисобга оладиган счётлар (8310-«Оддий акциялар», 8320-«Имтиёзли акциялар», 8330-«Пай ва улушлар») кредити ва 4610 –«Устав капиталига улушлар бўйича таъсисчиларнинг қарзлари» счётининг дебети бўйича ёзувлар корхона давлат рўйхатидан ўтганидан сўнг амалга оширилади.

Устав капитали тўлиқ ва тўғри шаклланиши 4610-«Устав капиталига улушлар бўйича таъсисчиларнинг қарзлари» счёти маълумотлари билан 8310-«Оддий акциялар», 8320-«Имтиёзли акциялар» счётлари ёки 8330-«Пайлар ва улушлар» счёти (хўжалик юритувчи субъект ташкилий-ҳуқуқий шаклига қараб тегишли счёт) маълумотларини солиштириш асосида текширилади.

Масалан, текширувдан ўтказилган фермер хўжаликлари бўйича счётлар қолдиқлар қуйидагича:

Фермер хўжаликлари устав капиталини шакллантириш таҳлили
(минг. с)

Фермер хўжаликлари	4610-счёт	8330-счёт
«Асад» фермер хўжалиги 1 йилдан кам фаолият кўрсатган	500, 0	500, 0
«Бобур» фермер хўжалиги 1 йилдан кам фаолият кўрсатган	200, 0	400, 0
«Самад» фермер хўжалиги 1 йилдан кўп фаолият кўрсатган	150, 0	300, 0
«Дўст» фермер хўжалиги 1 йилдан кўп фаолият кўрсатган	-	400, 0

«Асад» фермер хўжалигида 4610–счёт дебет қолдиғи ва 8310 счётлар кредит қолдиғининг тенглиги таъсисчилар хўжалик устав капиталига ўз улушлари бўйича маблағларни умуман топширмаганлагини ва қонунчиликда белгиланган муддатга риоя қилинмаганлигини билдиради.

«Бобур» фермер хўжалиги 4610–счётнинг дебет қолдиғи 8310-счёт кредит қолдиғининг 50 %ни ташкил этади, яъни таъсисчилар устав капиталига улушларининг ярмини қўшганлар. Фермер хўжалиги фаолият бошлаганига бир йил тўлмаган, устав капиталининг қолган қисми (50%) бир йил ичида қўшилиши лозим.

Демак, «Бобур» фермер хўжалигида устав капиталини шакллантириш қонунчилик талабларига мос келади.

«Самад» фермер хўжалиги ҳам «Бобур» фермер хўжалигидаги каби таъсисчилар устав капиталига улушларининг ярмини қўшганлар, аммо корхона фаолият бошлаганига бир йилдан ошган, демак устав капиталига улушларни топшириш муддатига риоя қилинмаган. Бундай ҳолатда корхона ёхуд ўз устав капиталини камайтириб, устав ва таъсис шартномасини қайта давлат рўйхатдан ўтказиши, ёхуд тугатиш йўли билан ўз фаолиятини тўхтатиш лозим.

«Дўст» фермер хўжалигида 4610-Устав капиталига улушлар бўйича таъсисчиларнинг қарзлари» счёти бўйича дебет қолдиқ йўқлиги ва 8310–»Пайлар ва улушлар» счёти бўйича кредит қолдиқ суммасининг (400, 0 м. с) таъсис хужжатлари (устави ва таъсис шартномаси)га мослиги таъсисчиларнинг устав капиталига улушлар бўйича қарздор эмасликларини ва улушлар тўлиқ тўланганлигини билдиради.

Ҳар бир таъсисчи томонидан устав капиталига улушларнинг ҳақиқатан қўшилганлиги тасдиқловчи бухгалтерия хужжатларининг мавжудлиги ва

тўғри расмийлаштирилганлигини текшириш орқали аниқланади. Натура шаклидаги улушлар (асосий воситалар, материаллар ва ҳ. к) тегишли шаклдаги далолатномалар, пул маблағлари эса касса ва банк ҳужжатлари билан тасдиқланади. Тасдиқловчи ҳужжатларда тегишли маблағларнинг айнан устав капиталига улуш сифатида таъсис ҳужжатларига мувофиқ топширилганлиги ҳақида маълумотлар бўлиши лозим. Бу нафақат устав капиталига қўшиладиган улушларни бухгалтерия ҳисобида тўғри расмийлаштириш учун, балки солиққа тортиш масалалари учун ҳам зарурдир.

Шунингдек, текширув чоғида ушбу ҳужжатлар шакл ва мазмунларининг Ўзбекистон Республикаси «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида»га қонун 9-моддаси талабларига мувофиқлиги ҳам аниқланади.

Устав капиталига чет эл валютасида қўшиладиган улушларнинг тўғри акс эттирилганлигини аниқлаш **«Чет эл валютасида амалга ошириладиган муомалаларни бухгалтерия ҳисоби, статистик ва бошқа ҳисоботларда акс эттириш ТАРТИБИ»** (Ўз. Р. Адлия Вазирлигида 3 июн 2000 йилда 931-тартиб рақами билан рўйхатга олинган) талабларига мувофиқ амалга оширилади. Чет эл валютасидаги устав капитали ва таъсисчиларнинг устав капиталига улушлар бўйича қарзларини шакллантириш таъсис ҳужжатлари имзоланган санада амалда бўлган Ўз. Р. МБ курси бўйича сўмга ҳисоблаб ўтказиш йўли билан амалга оширилади. Бунда аудитор чет эл валютаси курси ва сўмга ҳисоблаб ўтказишнинг тўғрилигини ҳамда счётларда акс эттирилишини текшириши зарур.

Устав капиталига улушларнинг таъсисчилар томонидан ҳақиқатда қўшилганлиги тегишли дастлабки ҳужжатлар ва 4610-«Устав капиталига улушлар бўйича таъсисчиларнинг қарзлари», 6620-«Чиқиб кетаётган таъсисчиларга уларнинг улушлари бўйича тўланадиган қарзлар» счётлари бўйича ҳисоб регистрларидаги ёзувлар асосида текширилади. 4610-счётнинг дебет қолдиғи таъсисчиларнинг устав капиталига қўшадиган улушлари бўйича қарзларини, 6620- счётнинг кредит қолдиғи корхонанинг чиқиб кетаётган таъсисчилардан устав капиталидаги улушлари бўйича қарзларни билдиради. Аудитор устав капиталига улушлар бўйича қарзларнинг ўз вақтида тўланиши ва 4610 ва 6620 счётлар бўйича қолдиқларнинг ҳаққонийлигини аниқлаши лозим.

Акциядорлик жамиятларида устав капиталининг тўғри шакллантирилишини текширишда қуйидаги талабларга риоя қилинганлиги текширилади:

- устав капитали акциядорлар томонидан сотиб олинган акциядорлик жамияти акцияларининг номинал қийматидан ташкил топганлиги;

- барча акциялар эгаси ёзилган акция эканлиги ва таъсис этишда таъсисчилар ўртасида жойлаштирилган бўлиши лозим;
- жойлаштирилган имтиёзли акцияларнинг номинал қиймати акциядорлик жамияти устав капиталининг 10% дан ошмаслиги лозим;
- акциядорлик жамияти акциялари уни таъсис этиш чоғида уставда кўрсатилган муддат давомида тўлиқ тўланиши лозим. Аммо устав капиталининг камида 50% бир ой ичида, қолган қисми эса жамият рўйхатдан ўтган пайтдан бошлаб бир йил ичида туланиши лозим;
- тўлов шакллари (пул маблағлари, қимматли қоғозлар, пулда баҳоланган бошқа буюмлар ёки мулкӣ ҳуқуқлар) акциядорлик жамиятининг устави ва таъсис шартномасига мос келиши лозим;
- очиқ ва ёпиқ турдаги акциядорлик жамиятларининг чиқарилган акциялари реестрда рўйхатга олинган бўлиши шарт;
- акцияларнинг аналитик ҳисоби таъсисчилар, устав капиталининг шаклланиш босқичлари ва акцияларнинг турлари бўйича батафсил маълумот олишни таъминлаши лозим.

Аудитор текширув жараёнида оддий акциялардан иборат акциядорлик капитали (8310-счёт), имтиёзли акциялар кўринишидаги акциядорлик капитали (8320-счёт), қайтариб сотиб олинган оддий хусусий акциялар(8610-счёт) ва қайтариб сотиб олинган имтиёзли хусусий акциялар(8620-счёт)ни алоҳида текширади.

№21 БҲМС га мувофиқ акциядорлик жамияти давлат рўйхатидан ўтган пайтдан бошлаб оддий ва имтиёзли акцияларнинг обуна суммаси мос равишда 8310 ва 8320-счётлар кредитида акс эттирилиши лозим (Дт 4610-счёт, Кт 8310, 8320-счётлар). Обуна бўлинган акциялар қиймати таъсисчилар томонидапн пул, қимматли қоғозлар, пулда баҳоланган бошқа буюмлар ёки мулкӣ ҳуқуқлар билан тўланиши мумкин.

Устав капиталининг шаклланишини текширишда акциялар қийматини тўлаш учун топширилган мулкларнинг тўғри баҳоланганлигини аниқлаш зарур. Бу мулкларни баҳолаш таъсисчиларнинг келишувига мувофиқ амалга оширилиши, қонунда кўзда тутилган ҳолларда эса мустақил эксперт баҳолаши лозим.

Устав капиталига улушларнинг ҳаққоний қўшилганлигини аудитор таъсисчилар билан ҳисоб-китобларни тасдиқловчи ҳужжатларнинг мавжудлиги ва тўғри расмийлаштирилганлигини текшириш орқали аниқлайди. Тасдиқловчи ҳужжатларда **устав капиталини шакллантириш** тўғрисида кўрсатилган бўлиши лозим. Бу нафақат муомалани бухгалтерия ҳисоби счётларида тўғри акс эттириш учун, балки солиқлар бўйича имтиёзларни қўллашнинг тўғрилигини асослаш учун ҳам муҳимдир.

Дастлабки ҳужжатлар (асосий воситаларни, номоддий активларни қабул қилиш-топшириш далолатномалари, юк хатлари, счётлар, касса ҳисоботлари, банк кўчирмалари, тўлов топшириқномалари ва б.) бўйича устав капиталига кўшилган улушларнинг тегишли счётларда тўғри акс эттирилганлиги текширилади.

Устав капиталига кўшилган улушларни текширишда аудитор иштирокида инвентаризация ўтказиш мақсадга мувофиқ. Бунда устав капиталига улуш сифатида ишлашга яроқсиз асосий воситалар, амалий қийматини йўқотган номоддий активлар кўшилган ҳолатлар аниқланиши мумкин.

Устав капитали ўзгаришининг асослилигини текшириш 8310-«Устав капиталини ҳисобга олинган счётлар»(8310, 8320, 8330-счётлар) бўйича ҳисоб регистрларининг ёзувларини текшириш йўли билан амалга оширилади. Бундай ёзувлар устав капитали белигиланган тартибда кўпайтирилган ёки камайтирилган ҳолатдагина, фақат акциядорлик жамиятининг таъсис ҳужжатларига тегишли тарзда ўзгартиришлар киритилганидан сўнг амалга оширилади.

«Акциядорлик жамиятлари ва акциядорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 21-моддасига мувофиқ «жамиятнинг устав фонди акциялар номинал қийматини ошириш ёки кўшимча акцияларни жойлаштириш йўли билан кўпайтилиши мумкин» (18)

Текширув чоғида устав капиталини кўпайтириш манбалари аниқланади. Улар асосан қуйидагилар ҳисобига бўлиши мумкин:

- эмитент-акциядорлик жамиятининг ўз акцияларини уларнинг номинал қийматидан юқори баҳода сотишдан олинган маблағлар яъни **эмиссион даромад** (Кт 8320-счёт);
- жамғарма, истеъмол ва бошқа фондлар ҳамда ишлатилмаган захиралар маблағлари;
- олдинги йил якуни бўйича тақсимланмаган фойда;
- грантлар, субсидиялар ва қайтариб берилмайдиган ёрдамлар ҳисобига (Кт 8810, 8820, 8890-счётлар);
- активларни қайта баҳолашдан ҳосил бўлган манба ҳисобига (Кт 8510-счёт);
- дивидендлар ҳисобига.

Аудитор устав капитали камайтилишининг асослилигини ҳам текширади.

Юқорида номи қайд қилинган қонуннинг 22-моддасига мувофиқ «Жамиятнинг устав фонди акцияларнинг номинал қийматини ёки уларнинг

умумий сонини қисқартириш йўли билан, шу жумладан акцияларнинг бир қисмини жамиятнинг ўзи кейинчалик муомаладан чиқариш шарти билан сотиб олиши йўли билан камайтирилиши мумкин» (18)

Аудитор устав капиталининг корхона хусусий манбаларини капиталлаштириш ҳисобига кўпайтирилиши, ёки юқоридаги ҳолатда камайтирилиши тўғрисида акциядорлар мажлисининг қарори мавжудлигини ҳам аниқлайди. Устав капитали кўпайтирилганда қўшимча акциялар қийматини тўлаш шакли уларни жойлаштириш тўғрисидаги қарор билан белгиланади.

Кейинчалик аудитор асосий ва қўшимча чиқарилган акциялар қийматининг тўланишини текширади. «Акциядорлик жамиятлари ва акциядорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги қонуннинг 37-моддасига мувофиқ «Жамият акцияларига ҳақ тўлаш бозор қийматида амалга оширилади» (18).

Фақат қуйидаги ҳоллардагина акциялар уларнинг бозор қийматидан арзонроқ нархда жойлаштирилиши мумкин:

- жамиятнинг қўшимча оддий акциялари оддий акциялар эгалари бўлган акциядорларга жойлаштирилиб, улар оддий акцияларни бозор қийматининг тўқсон фоизидан паст бўлмаган нархда сотиб олишдан иборат ўз имтиёзли ҳуқуқларини рўёбга чиқарган ҳолларда;
- қўшимча акциялар воситачи иштирокида жойлаштирилиб, уларнинг баҳоси бозор баҳосидан кўпи билан бундай акцияларни жойлаштириш баҳосига нисбатан фоизларда белгиланган воситачилик ҳақи миқдорида арзон бўлганида.

Устав капиталини аудиторлик текширувидан ўтказишнинг яқунловчи босқичида унинг энг кам миқдори тўғрисидаги қонунчилик талабларига риоя қилиниши ҳам аниқланади.

Устав капиталининг синтетик ва аналитик ҳисобини юритишнинг тўғрилиги мазкур корхонада қўлланилаётган ҳисоб шаклининг регистрлари (мемориал-ордерлар, дафтарлар, журнал-ордерлар, машинаграммалар ва ҳ. к) маълумотларини текшириш билан аниқланади.

Устав капиталининг аналитик ҳисобини текширишда нафақат унинг синтетик ҳисоб маълумотларига тенглиги, балки акцияларнинг турлари, уларнинг эгалари, акциялар учун ҳисоб-китобларнинг аҳволи ва бошқалар бўйича ахборот олиш имкониятлари ҳам аниқланади.

Шунингдек, аудитор «Акциядорлик жамиятлари ва акцияларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги қонуннинг 47-50 моддаларига мувофиқ **акциядорлар реестрини** юритиш қоидаларига риоя қилинишини ҳам текширади.

Барча бажарилган текширув амаллари ва аниқланган номувофикликлар аудиторнинг ишчи хужжатларида акс эттирилади.

Текширув якунида аудитор устав капиталини ҳисобга олиш ва ҳисоботда акс эттириш бўйича аниқланган тафовутларнинг қанчалик жиддийлиги(катта-кичиклиги)ни меъёрий хужжатлар талабларига нисбатан аниқлайди. Агар аудитор аниқланган тафовут устав капиталига доир ҳисобот кўрсаткичларига унчалик таъсир қилмайди деб ҳисобласа, у ушбу кўрсаткичларнинг ишончлилиги тўғрисида **ижобий аудиторлик ҳулосаси** тузиши мумкин. Агар аҳвол бунга тескари бўлса, яъни аниқланган тафовутлар устав капиталига доир ҳисобот кўрсаткичларини сезиларли даражада бузиб кўрсатилганлиги аниқланса, у ҳолда аудитор ушбу камчиликларни акс эттириб **салбий аудиторлик ҳулосаси** тузади.

Қўшилган капитални текшириш.

№21 БҲМС га мувофиқ 8400-«Қўшилган капитални ҳисобга оладиган счётлар»да оддий ва имтиёзли акцияларни номинал қийматидан юқори баҳода дастлабки сотишдан олинган **эмиссион даромадлар (8410)** ва устав капиталини шакллантиришда ҳосил бўлган **курс тафовутлари (8420)** акс эттирилади. Аудитор ушбу капитал таркибининг тўғри шаклланиши ва ўзгаришларини тегишли асос бўлувчи хужжатларга мувофиқ текшириб, натижаларини ўзининг ишчи хужжатларида қайд қилиб бориши зарур. Жумладан, акцияларни сотишдан олинган маблағлар кирими, номинал ва биржа (бозор) баҳоси ўртасидаги фарқни аниқлаш ҳамда ҳусусий капитал таркибида қўшилган капиталнинг шаклланишини тўғри акс эттириш ва ҳ. к. Бунда асосан қуйидаги бухгалтерия ёзувлари амалга оширилади.

1) Корхона давлат рўйхатидан ўтганидан сўнг иштирокчилар (таъсисчилар) қўшадиган улушлар (обуна бўлинган акциялар) суммаси устав капиталида акс эттирилганда:

Дебет 4610-«Устав капиталига улушлар бўйича таъсисчиларнинг қарзлари»(агар акцияга обуна бўлинса-обуначилар бўйича очилган аналитик счётлар);

Кредит 8310-«Устав капиталини ҳисобга оладиган счётлар»(8310, 8320, 8330-счётлардан тегишлиси, агар акцияга обуна бўлинса, унинг номинал қийматига Кт-8310, 8320-счётлар)

Кредит 85420-счёт – акция номинал қийматидан биржа баҳосининг ошган қисмига (эмиссион даромад)

2) Таъсисчилар (иштирокчилар) томонидан таъсис шартномасига мувофиқ улушлар (моддий, номоддий, пул маблағлари ва ҳ. к кўринишида) тегишли дастлабки хужжатлар (қабул қилиш-топшириш далолатномалари,

накладнойлар, касса крим ордерлари, банк кўчирмалари)га асосан топширилганда:

Дебет 0110-0199, 0440-0490, 0710, 0720, 0810, 1010-1090, 1110, 1120, 2810, 2820, 2910, 5010, 5110, 5210 –счётлардан тегишлилари.

Кредит 4610-счёт (таъсисчилар бўйича очилган тегишли аналитик счётлар)

Аудитор 8410-«Эмиссион даромадлар» ва 8420-«Устав капиталини шакллантиришда курсдаги фарқлар» счётлари бўйича аналитик ҳисобнинг ташкил этилиши ва юритилишининг тўғрилигини текшириши лозим. Бунда қўшимча тўланган капиталнинг ҳисоби оддий ва имтиёзли акциялар бўйича алоҳида юритилаётганлигига эътибор бериш зарур. Шунингдек, ҳисобдан чиқарилган ва сотилган акцияларнинг турлари, улар эгаларининг счётлари ёки таъсисчилар ва ҳиссдорларнинг шахсий счётлари бўйича ахборотларни етказиб бериш имкониятларига ҳам жиддий эътибор бериши керак.

Заҳира капиталини текшириш.

№21 БХМС га мувофиқ корхонанинг таъсис ҳужжатларига мувофиқ фойда ҳисобидан яратилган заҳиралар, активларни қайта баҳолашда ҳосил бўлган инфляцион заҳиралар, қайтариб берилмаслик шarti билан олинган мол-мулклар **заҳира капиталини** ташкил этади. Заҳира капиталининг мавжудлиги ва ҳаракати қуйидаги счётларда ҳисобга олинади.

8510-«Мулкларни қайта баҳолаш бўйича тузатишлар»;

8520-«Заҳира капитал»

8530-«Қайтариб берилмаслик шarti билан олинган мол-мулклар»

Аудитор заҳира капиталини текширишда, даставвал, уни шакллантириш учун асос бўлувчи меъёрий ҳужжатлар мавжудлиги ва уларга риоя қилинаётганлигини аниқлайди. Баланснинг «Заҳира капитал» моддаси бўйича мавжуд сумманинг тегишли санага тузилган синтетик ва аналитик ҳисоб регистрларидаги (8510, 8520 ва 8530 счётлар бўйича кредит) қолдиқларига тенглиги текширилади.

Сўнгра ҳар бир счёт бўйича қолдиқ суммалар, дебет ва кредит оборотлар моҳиятан текширилади.

Масалан, 8510-«Мулкларни қайта баҳолаш бўйича тузатишлар» счёти бўйича қолдиқ сумма қачон пайдо бўлганлиги, мулкларни қайта баҳолаш тўғрисида ҳукумат қарорлари, услубий кўрсатмалар, корхона ҳисоб сиёсати ва бошқа асослар мавжудлиги аниқланади. Шунингдек, қайта баҳолаш

бўйича бажарилган ҳисоб-китоблар тўғрилиги (ҳар бир аналитик ҳисоб объекти бўйича), қайта баҳолаш натижаларининг тегишли аналитик ҳисоб регистрларида акс эттирилиши ва счётлар боғланиши (проводкалар) тўғри белгиланганлиги текширилади.

Акциядорлик жамиятлари, қўшма корхоналар ва бошқа хўжалик юритувчи субъектларда яратилган заҳира капиталининг мавжудлиги ва ўзгариши 8520-«Заҳира капитали» счёти маълумотлари бўйича текширилади. Бунда аудитор, заҳира капиталини шакллантиришга доир Ўзбекистон Республикасининг амалдаги қонунлари ва таъсис ҳужжатларининг тегишли қоидаларига риоя қилинишини аниқлайди.

Заҳира капиталига фойдадан ажратмалар, унинг корхона таъсис ҳужжатларида кўзда тутилган корхона устав капиталининг 10 % етмагунча ажратиладиганди.

Аудитор ушбу капиталнинг тўғри ташкил этилиши ва тўлдирилиб борилишини текширишда ажратмалар ҳисобига яратилган заҳира капитали устав капиталининг 10% дан ошмаганлиги, мулклар (асосий воситалар)ни қайта баҳолашда ҳосил бўлган инфляцион заҳираларнинг ҳаммаси 8531-счёт кредитига олиб борилганлигини аниқлайди.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Каримов И.А. Ўзбекистонда демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг асосий йўналишлари. Халқ сўзи. 2002 йил 30 август.
2. Ўзбекистон Республикасининг “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги Қонуни - Тошкент 1996 й. 30 август.
3. Ўзбекистон Республикасининг “Аудиторлик фаолияти тўғрисида”ги Қонуни (янги таҳрири) 2000 й. 26 май. //Солиқлар ва божхона хабарлари, 2000 йил 13 июнь.
4. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2000 йил 22 сентябрдаги “Аудиторлик фаолиятини такомиллаштириш ва аудиторлик текширишларнинг аҳамиятини ошириш тўғрисида”ги 365-сонли қарори.-Т.: «Халқ сўзи», 2000 й, 26 сентябрь.
5. Ризакулов А.А., Нарзиев Р. Аудит, - Т.: 1999.
6. Санаев Н.С., Нарзиев Р. Аудит. Ўқитувчи, 2001.
7. Интернет сайтлар:
www.lex.uz
www.ziynet.uz
www.titli.uz